

ANNA ΛΥΔΑΚΗ

(επιμέλεια)

Ο άνθρωπος και τα άλλα ζώα



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΑΘΗΝΑ 2019

*Όταν κάποτε οι άνθρωποι και τα άλλα ζώα γερνούσαν:
Μια ακόμη κοινή μοίρα τους. Ενδεικτικές περιπτώσεις*



Περίπτωση 1

Από αρχαίους και μεσαιωνικούς συγγραφείς (Ηρόδοτο, Στράβωνα, Προκόπιο) πληροφορούμεθα ότι κάποιοι λαοί της Ευρώπης και της Ασίας (ίσως όσοι διήγαν νομαδικό βίο) συνήθιζαν να φονεύουν τους γέρους που αδυνατούσαν πλέον να εργασθούν, και ότι το έργο αυτό αναλάμβαναν τα τέκνα ή οι συγγενείς τους.¹ Είναι βέβαιον ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η πράξη αυτή αποτελούσε αδήριτο νόμο, στον οποίο όφειλαν να υπακούουν ανεξαιρέτως οι υπήκοοι. Η αυτοκτονία των γερόντων στην Κέα («Κείων νόμιμον»)² θα πρέπει να εννοηθεί ως κατάλοιπο της παραπάνω πρακτικής: Έπιναν όπιο ή κώνειο, και αποχωρούσαν από τη ζωή μέσα σε εορταστική ατμόσφαιρα (αφηρωίζοντο, εισήρχοντο στη σφαίρα των ηρώων).³ Υπήρχαν περιπτώσεις κατά τις οποίες οι γέροντες επιζητούσαν οι ίδιοι την πλήρωση των διατάξεων του νόμου και έσπευδαν προς τον θάνατο με όρους που χρησιμοποιεί για τον εξημερωμένο θάνατο στις «παραδοσιακές» κοινωνίες ο F. Ariès:⁴ Διαχειριζόνταν τα του θανάτου τους, ρύθμιζαν τις τελευταίες λεπτομέρειές του, ετοίμαζαν με αταραξία τα της θανάτου τους, ζητούσαν την αρωγή των οικείων τους για να πραγματοποιήσουν τις τελευταίες δράσεις της ζωής τους.

1. Γ. Μέγας, «Γεροντοκτονία», *Λαογραφία* 25, 1967, σελ. 208.

2. Βλ. ενδεικτικά Α. Πετροπούλου, «Αρχαίες πρακτικές ευθανασίας: Κέα και Μασσαλία», στον τόμο *Ευθανασία: Η σημαντική του καλού θανάτου*, έκδοση Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2000, σελ. 9-29.

3. Α. Πετροπούλου, «Αρχαίες πρακτικές ευθανασίας...», ό.π., σελ. 11.

4. F. Ariès, *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Ο εξαγριωμένος θάνατος II* (μετ. Θ. Νικολαΐδης), Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1999.

Οι σχετικές διηγήσεις αναφέρονται σαφώς σε εποχές του απώτερου ανθρώπινου βίου,⁵ σε πρώιμες πολιτιστικές βαθμίδες, σε άλλες πολιτισμικές φάσεις. Όσον αφορά στα καθ' ημάς, ήδη στην ομηρική περίοδο έχουμε σαφείς μαρτυρίες για τις τιμές που απονέμονταν (πλέον;) στους γέροντες. Τα εγκώμια προς τους υπέργηρους βασιλείς Πηλέα και Λαέρτη είναι ισχυρό αποδεικτικό στοιχείο του ισχυρισμού μου.⁶

Περίπτωση 2

Ο Μέγας στην εργασία του περί γεροντοκτονίας δεν αναφέρεται στην περίπτωση ενός λαμπρού πολιτισμού, του ιαπωνικού. Οι όροι «ubasute» (εγκατάλειψη ηλικιωμένης γυναίκας), «obasute» ή «oyosute» (εγκατάλειψη γονέα) αναφέρονται στο παλαιότατο έθιμο, σύμφωνα με το οποίο ο ασθενικός, εξασθενημένος ή ηλικιωμένος μεταφερόταν σε βουνό ή σε άλλη ερημική περιοχή και αφηνόταν εκεί, χωρίς νερό και φαγητό.⁷

Καταφεύγω στην ευεργετική αρωγή της ιαπωνικής λογοτεχνίας. Η εν λόγω πρακτική έχει αποτυπωθεί στο μυθιστόρημα *Η μπαλάντα του Να-ραγιάμα* (1956) του Shichirō Fukazawa, το οποίο παρέσχε το έναυσμα για τη δημιουργία μιας εξ ίσου εκπληκτικής ταινίας (με τον ίδιο τίτλο), από τον Σοχέι Ιμαμούρα, βραβευμένης με Χρυσό Φοίνικα στο φεστιβάλ των Καννών το 1983. Προσφάτως διάβασα το βιβλίο του Γιασούσι Ινόουε, *Η ζωή ενός πλαστογράφου. Πανσέληνος-Ομπάσντε* (Άγρα, 2005). Η ομότιτλη τρίτη νουβέλα τού εν λόγω βιβλίου αναφέρεται στον θρύλο του βουνού Ομπάσντε, όπου εγκατέλειπαν τις υπέργηρες γυναίκες. Η μητέρα του αφηγητή αποφασίζει εκουσίως να μεταβεί στο βουνό, κατά το έθος το ιαπωνικό. Ο γιος της τη μεταφέρει έως εκεί στην πλάτη του. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, εκείνη (μιμούμενη ένα πασίγνωστο παραμυθιακό

5. Έχει συζητηθεί ιδιαίτερος ο ρόλος του δημογραφικού παράγοντα και κατ' επέκταση οι μέθοδοι ελέγχου των γεννήσεων και των ηλικιωμένων στις προ-αγροτικές και προ-κτηνοτροφικές κοινωνίες, κυρίως η βρεφοκτονία και η γεροντοκτονία, για προφανείς σκοπούς. Βλ. J. R. Harlan, *Les plantes cultivées et l'homme (Crops and Man)* (μετάφρ. G. Belliard, Br. Fraleigh), Presses Universitaires de France, Paris 1987, σελ. 37.

6. Για την αμφισημία με την οποία παρουσιάζεται στον λαϊκό πολιτισμό της Ελλάδας και άλλων γειτονικών της χωρών η τρίτη ηλικία βλ. ενδεικτικά Β. Πούχνερ, *Κοινωνιολογική Λαογραφία*, εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2010, σελ. 228 κ.ε.

7. Την πρακτική αυτή φαίνεται πως μεταχειρίζονταν σε ειδικές περιπτώσεις οι εξουσιαστικοί κύκλοι, για παράδειγμα σε περιόδους ξηρασίας και λιμού. Ο Γ. Μέγας μάς δια φωτίζει επαρκώς με την αναφορά του σε ανάλογες σλαβικές διηγήσεις, οι οποίες παρουσιάζουν σαφείς ομοιότητες με τα ιστορούμενα από τον Ψευδοκαλλισθένη για τον Μεγάλο Αλέξανδρο. Σύμφωνα με αυτά, ο Μακεδόνας βασιλιάς, σκοπεύων να εκστρατεύσει με νεώτερους ηλικιακά στρατιώτες εναντίον της χώρας των Μακάρων, διέταξε να εγκαταλειφθούν όλοι οι γέροντες, ανίκανοι να ανταποκριθούν στην ιδιότητά τους ως στρατιωτών. Πρβλ. Γ. Μέγας, «Γεροντοκτονία», ό.π., σελ. 214.

μοτίβο) απλώνει τα χέρια, κόβει και σκορπίζει πίσω της κλαδιά, ώστε ο γιος της να βρει τον δρόμο της επιστροφής στη ζωή.

Περίπτωση 3

Η θανάτωση του θεϊκού βασιλιά αμέσως μετά την εμφάνιση των πρώτων «σημείων» σωματικής αδυναμίας του ή ένεκα γηρατειών είναι ένα από τα θέματα που πραγματεύεται με πάμπολλα εθνολογικά παραδείγματα ο Sir James George Fraser.⁸ Ο άνθρωπος-θεός-βασιλιάς έπρεπε να θανατωθεί αμέσως μόλις φανέρωνε συμπτώματα γήρατος, η δε ψυχή του θα μετέβαινε στο σώμα ενός ρωμαλέου διαδόχου, πριν αλλοιωθεί από την επερχόμενη παρακμή. Διαφορετικά, οι πιστοί του θα έχαναν την ψυχή του και μαζί της την ευημερία τους:⁹ Ιδού το «κινούν αίτιον» της όλης (τελετουργικής) δράσης τους. Στο βασίλειο των Μπανιόρο της Κεντρικής Αφρικής το έθιμο απαιτούσε να αυτοκτονήσει ο βασιλιάς όταν αρρώσταινε ή όταν άρχιζε να γηράσκει.¹⁰ Άλλοι λαοί θεωρούσαν επικίνδυνη αναμονή και το πλέον αμυδρό σύμπτωμα της αρχόμενης παρακμής του και τον φόνευαν ενώ αυτός ήταν ακόμη ακμαιότατος. Σε κάποιες περιφέρειες της Νότιας Ινδίας το διάστημα της βασιλείας του ήταν καθορισμένο στα δώδεκα έτη.¹¹

Περίπτωση 4

«Το κατακουρασμένο απ' τ' όργωμα και τα γηρατειά δουλευτάρικο βόδι του για σφαγή δεν το πήγε ο Άλκων, γιατί σεβάστη τα κόπια του. Κι ετούτο κάπου στους βαθειούς λειμώνες χωμένο (που λευτερώθη από τ' αλέτρι) χαίρεται με μουκανητά».¹²

Περίπτωση 5

Όταν οι πίθηκοι προαισθάνονται το τέλος τους, λόγω γήρατος ή ασθένειας, αποσύρονται οικειοθελώς από την ομάδα τους και εξαφανίζονται.¹³

8. Sir J. George Fraser, *Ο χρυσός κλώνος. Μελέτη για τη μαγεία και τη θρησκεία*, τ. Β' (μετ. Μπονίτα Μπικιάκη), εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα 1991, σελ. 184 κ.ε.

9. Ό.π., σελ. 186.

10. Ό.π., σελ. 193.

11. Ό.π., σελ. 199.

12. Α. Λεντάκης, *500 ποιήματα από την Παλατινή Ανθολογία*, εκδόσεις Δωρικός, Αθήνα 1987.

13. Περισσότερα στο Δ. Κούρτοβικ, *Συγκριτική ψυχολογία (ηθολογία)*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994, σελ. 76.

Περίπτωση 6

Στο Γλινάδο της Νάξου, μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μια μορφή απαλλαγής των αγροτών από τα γερασμένα και ανήμπορα προς εργασίαν «ζωντανά» τους (κυρίως γαϊδουρομούλαρα, άλογα ελάχιστα είχαν) ήταν η εγκατάλειψή τους σε απομακρυσμένα σημεία του χωριού, στον Έξω Χώρο του, τον μη ιεροποιημένο, όπου μετά από λίγο τα εύρισκε ο θάνατος, θύματα των στερήσεων που συνεπαγόταν η κατάστασή τους. Τα εγκατέλειπαν συνήθως σε άγωνα κανκάρια¹⁴ ή σε λαγκαδιές, όπου μπορούσαν να εξεύρουν ελάχιστη τροφή και νερό, άρα να κερδίσουν ολίγες ακόμη ημέρες ζωής. Η φύση, σε αγαστή ακόμη τότε σχέση με τον άνθρωπο, φρόντιζε εντός ολίγων ημερών να εξαφανισθούν τα πτώματα των ζώων: Όρνεα, κοράκια, κουρούνες (είδος κοράκου) που αφθονούσαν στο χωριό κατασπάρασσαν τα θνησιμαία.¹⁵ Κάποιοι χωρικοί επιτάχυναν την ευθανασία των αποδιωγμένων ζώων «μπαστουρώνοντάς» τα, δένοντας δηλαδή με σχοινί τα μπροστινά με τα πισινά πόδια τους. Άλλοι τα χάριζαν σε φτωχούς Ναξιώτες ξενοχωριανούς, οι οποίοι, αν και γηρασμένα, τα χρησιμοποιούσαν στις εργασίες τους. Κάποιοι άλλοι τα πωλούσαν σε περιοδεύοντες εμπόρους γέρικων ζώων. Οι πληροφορητές μου ισχυρίζονται ότι τότε οι συγχωριανοί τους πωλητές αγνοούσαν την τύχη των ζώων τους: Πληροφορήθηκαν αργότερα ότι κατέληγαν στα τσίρκο, βορά των εκεί σαρκοφάγων ζώων. Οι νεότεροι πάντως χωρικοί με βεβαιώνουν ότι από τα μεταπολεμικά έτη και εξής η πρακτική της εγκατάλειψης των ζώων δεν υφίσταται πλέον, πλην μιας ή δυο περιπτώσεων που ενθυμούνται με αποτροπιασμό... Η ιστορικότητα των νοοτροπιών βρίσκει κι εδώ μια ακόμη εφαρμογή της.

Το φαινόμενο που περιγράφω είναι πανελλαδικό, αφορά σε ολόκληρο σχεδόν τον κόσμο της προβιομηχανικής ελληνικής κοινωνίας. Στις Καμάρες Ηρακλείου, για παράδειγμα, συναντούμε το τοπωνύμιο Δέτης Μηλέω. Πρόκειται για έναν επικίνδυνο γκρεμό, στον οποίο οι χωρικοί γκρέμιζαν τα γέρικα ή τα άρρωστα ζώα.¹⁶ Σχετικά τοπωνύμια συναντούμε στη Γληγοριά του ίδιου νομού, τα Συκιά του Κοράσου και Χαρκιδειά: Η τελευταία περιοχή, απόκρημνη, με πάμπολλα σπήλαια, κατά το παρελθόν είχε την ίδια λειτουργικότητα,¹⁷ την οποία μάς υπενθυμίζει το επόμενο δίστιχο:

14. Για την ετυμολογία του βλ. Μ. Γ. Σέργης, *Για μια Λαογραφία των Τοπωνυμίων: Τα τοπωνύμια («μικροτοπωνύμια») μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου ως «μελέτη περίπτωσης»*, Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 19 και 96.

15. Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου*, έκδοση Προοδευτικού Ομίλου Γλινάδου Νάξου, Αθήνα 1994, σελ. 205-206.

16. Α. Λενακάκης, *Πυργιώτισσα. Ονομάτων επίσκεψις*, έκδοση της Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Ηράκλειο 2013, σελ. 289. Τον εκλεκτό συνάδελφο κ. Λενακάκη ευχαριστώ και από τη θέση αυτή για την αρωγή του.

17. Ό.π., σελ. 236, 248.

Στα Χαρκιδειά στο Μάχωμα, εις την Απιδοπούλα,
εκειά τα ξεφορτώνουνε τα πουλαράκια ούλα.¹⁸

Συνηγορεί στην αλήθεια των παραπάνω συμπεριφορών η μαρτυρία του Μίκη Θεοδωράκη, Κρητικού την καταγωγή: «Ο τρόπος που φερόμαστε προς τα ζώα, ειδικά εδώ στην Ελλάδα, αποτελεί στίγμα για τον λαό μας. Μου προξενεί κατάπληξη το πώς αντιμετωπίζουν τα ζώα πολλοί Έλληνες. Και δεν αναφέρομαι μόνο στα ζώα-συντρόφους. Μιλώ και για τα άλογα και τα γαϊδούρια, που όταν γεράσουν τα δένουν σε δέντρα μέχρι να ψοφήσουν. Το είδα σε μια τηλεοπτική εκπομπή που αναφερόταν σε κάποια περιοχή της Κρήτης και αναστατώθηκα. Πώς είναι δυνατό να φέρεται κανείς έτσι στο ζώο που τόσα χρόνια τον εξυπηρέτησε και τον συντρόφεψε; Εδώ δένεται κανείς μ' ένα έπιπλο και δύσκολα το αποχωρίζεται (...) Έχω δει ακόμα ανθρώπους να χτυπούν τα ζώα πριν τα σκοτώσουν. Οι φαντάροι τα βράδια που γυρνούσαν διηγούντουσαν πόσα ζώα είχαν σκοτώσει στο δρόμο. Πώς γίνεται να φτάνουμε σε τέτοιου βαθμού βαρβαρότητας;».¹⁹

Η Μπάρομπαρα Δουλγεράκη, αυστραλιανής καταγωγής, παντρεμένη στην Κρήτη, ίδρυσε το 2006 στο Πετροκεφάλι Ηρακλείου, το καταφύγιο *Agia Marina Donkey Rescue*, και άρχισε συνεργασία με μια ομάδα Ολλανδών και Ελλήνων εθελοντών κτηνιάτρων, πεταλωτών, οδοντιάτρων, κ.ά., με στόχο την προστασία (σήμερα πλέον) των εγκαταλελειμμένων ζώων. Η ομάδα της επισκέπτεται τα χωριά του νησιού και συγκεντρώνουν όλα τα γαϊδούρια που έχουν εγκαταλειφθεί. «Είναι απίστευτο το θέαμα: Να βλέπεις το γαϊδούρι δεμένο στο δέντρο κάτω από τη ζέστη να τριγυρνάει γύρω από το σχοινί ελπίζοντας να ελευθερωθεί». Οι χωρικοί και άλλοι γείτονες πληροφορήθηκαν τη δράση της και άρχισαν να της φέρνουν και άλλα, συνήθως άρρωστα, καχεκτικά, με πάμπολλα προβλήματα. Σήμερα, όπως αφηγείται η σαμαρείτιδα γυναίκα, έχει υπό την επιμέλειά της 22, και, αν διέθετε μεγαλύτερη έκταση γης, θα ήταν πολλαπλάσια. «... Με την [οικονομική] κρίση τα πράγματα έγιναν χειρότερα. Ένας παππούς στον Ψηλορείτη έκλαιγε πριν μερικούς μήνες να πάρω το γαϊδουράκι του, αφού με τη σύνταξή του δεν μπορούσε να αγοράσει ούτε φάρμακα».²⁰ Το ενδιαφέρον είναι ότι το πρώτο νοσοκομείο για κακομεταχειρισμένα ζώα στην Κρήτη, στη Χαλέπα συγκεκριμένα, δημιουργήθηκε (το 1884) και πάλι από μια ξένη.²¹

18. Α. Λενακάκης, «Τοπωνυμική μελέτη των οικισμών Βορίζα, Δαλουμά και Μεσίσκλι Ηρακλείου», *Παλίμνηστον*, περίοδος Γ', τχ. 34 (φθινόπωρο 2017), σελ. 90.

19. Μ. Θεοδωράκης, «Μαντουβάλα αγάπη γλυκιά μου...», *Ζωή και ζώα*, τεύχος 13, Μάιος 1988, σελ. 18.

20. <https://www.vice.com/gr/article/aewxzp/gaidouria-kriti>

21. Β. Πούχνης, «Λατρεία και φόβος. Πολιτισμολογικές σημειώσεις για μια αμφίδρομη

Η λογοτεχνία έρχεται άλλη μια φορά να στηρίξει απόψεις ή να εκφράσει τον δικό της αυτόνομο λόγο, πρωτοποριακών ενίοτε. Καταφεύγω στον Τσέχωφ, στο διήγημα *Οι οικόσιτοι*, σε μετάφραση Παπαδιαμάντη.²² Ο γερο-Ζότωφ του διηγήματος είναι μια ευγενική μορφή, στην εσχατιά πλέον του βίου του, πένης και επαίτης. Βρίσκεται στην ίδια μοίρα με τα δύο υπέργηρα «ζωντανά» του, ένα άλογο και τον σκύλο τον Λύσκα, τα οποία αγαπά και διατρέφει ανελλιπώς προ ετών πολλών. Στην αρχή του διηγήματος, σε μια στιγμιαία έκρηξη της αδυναμίας του να τα διαθρέψει, τα διώχνει, μετανοεί για την πράξη του αμέσως, άγεται και φέρεται από την Ανάγκη και την Αγάπη, ζητά από τον κουμπάρο του τον μπακάλη να μην του δώσει το τσάι που του χορηγούσε δωρεάν, αλλά αντ' αυτού σάνό για το άλογό του:

(...) – Δοκιμάσατε να ζήσετε και χωρίς εμέ! επιθύρυσεν ο γέρον, αισθανόμενος ότι η οργή κατέλειπε μικρόν κατά μικρόν την καρδίαν του. Ας λάβη και κανέναν άλλον την φροντίδα σας! Εγώ είμαι φιλάργυρος και κακός... κακοπερνά κανείς κοντά μου... λοιπόν, σύρτε να ζήσετε σιμά εις άλλον!... Ναι...

Αφού ενετρώφυσεν εις την ελεεινήν όψιν των οικοτρόφων του κι εγρύλλισεν αρκετά, ο Ζότωφ εξήλθε της αυλής και δίδων εις την φυσιογνωμίαν του έκφρασιν μανιώδη ως δυνατόν, έκραξε:

– Λοιπόν, τι κάθεσθ' εκεί! Ποιον περιμένετε; Φράζετε μόνον τον δρόμο κι εμποδίζετε τον κόσμο να περνούν. Εμβάτε μέσα στην αυλή! Ο σκύλος και το άλογον, από πολλού ειθισμένα, να εννοούν τους διαφόρους τόνους του κυρίου των, εξαμήλωσαν τα κεφάλια και ως ένοχοι διευθύνθησαν προς την μικράν ορσοθύραν της αυλής (...).

– Δια να ζήσετε, ζήτε! Μα όσο για θροφή, δεν έχει, έλεγεν ο Ζότωφ, αφήνων αυτούς να εισέλθωσιν... Σκάστε αν θέλετε! (...).

Ο Ζότωφ απέθεσε το σάρωθρον εις την θέσιν του και απήλθε προς τον γείτονα και κουμπάρον του, Μάρκον Ιβάνιτς, τον μπακάλην. Εισελθών εις το μαγαζέιον, ο Ζότωφ εκάθισεν επί σκαμνίου, εστέναξε βαθέως, ετράβηξε με την χείρα τα γένηια του και άρχισε κουβένταν περί του καιρού που έκαμνε, και περί των καιρών καθ' ους ζώμεν (...).

– Έχω κάτι να σου ζητήσω, Μάρκε Ιβάνιτς, είτε μετά το έκτον ποτήριον, πλήτων με τούς δακτύλους του επί του λογιστηρίου. Έχε την καλοσύνη... δώσε μου και σήμερα... σανό (...).

– Έχε την καλοσύνην, εξηκολούθησεν ο Ζότωφ. Τσάι δεν σου ζητώ σήμερα, αλλά δώσε μου ολίγο χορτάρι... Είναι ντροπή, αυτό που κάνω· με το να σου ζητώ αυτό, σου γίνομαι βάρος με την φτώχεια μου· μα... το άλογο πεινά.

– Βέβαια, μπορεί κανείς να δώση, εστέναξεν ο κουμπάρος. Γιατί να μη δώση;

σχέση», στον τόμο Α. Λυδάκη, Γ. Μπασκόζος (επιμ.), *Περί ζώων. Με λογική και συναίσθημα*, εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2011, σελ. 197.

22. Βλ. Μ. Μίανο, «Ο Παπαδιαμάντης μεταφράζει Τσέχωφ. Παρατηρήσεις στα "Τέσσερα διηγήματα" και στη γαλλική πηγή τους», *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Παπαδιαμάντη*, τ. 2, εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2012, σελ. 311-327.

Μα ειπέ μου, σε παρακαλώ, γιατί διάβολο τα κρατείς αυτά τα ψοφίμια; Αν τουλάχιστον το άλογο άξιζε κάτι τι! μα, πφου! δεν αξίζει τίποτε, είναι αηδία να το βλέπη κανείς... Το σκυλί, είν' ένας σκελετός! Γιατί διάβολο τα θρέφεις;

– Τι να κάμω;

– Μα αρκεί να τα πας στον Ιγνάτση, τον ζωογδάρτη. Καιρός να τα ξεκάμης πλεια. Εκεί είναι η θέσις τους.

– Έχεις δίκιο. Βέβαια...

– Ζης με ελέη, και θρέφεις ζώα, εξηκολούθησεν ο κουμπάρος. Δεν λυπάμαι το σανό μου... Αλλά, τέλος, αυτό καταντά αφανισμός, να δίδη κανείς καθεμέρα. Η φτώχεια σου δεν έχει τέλος ούτε όρια! Δίδει κανείς, δίδει, και δεν ξέρει πότε θα τελειώσει αυτό (...).²³

Ο γέροντας είχε προ πολλού την επιλογή να φονεύσει τα ζώα, αναγκάζεται όμως να το πράξει πλέον όταν η καθημερινή στέρηση των απαραίτητων προς το ξην και οι προτροπές των άλλων για «ρεαλιστικές λύσεις» εντείνονται, όταν, έρμαιο της ζωής και ο ίδιος, αποφασίζει να μεταβεί στην ανηψιά του Γλάσκα για να τον γηροκομήσει:

(...) Ο Ζότωφ έπιεν ακόμη έν ποτήριον, και υπό την ώθησιν της νέας ιδέας του, έσπευσε να επανέλθη οίκαδε... Η κεφαλή του εστρέφετο ένεκα της βότκας την οποίαν είχε πείε, αλλά δεν κατεκλίθη. Εμάζεψε τα φορέματά του, έκαμε μίαν δέσμην και προσευχήθη. Είτα, με ραβδίων εις την χείρα, εξήλθε. Χωρίς να στραφή εις τα οπίσω, μορμυρίζων και κτυπών τους λίθους με το ραβδίον του, ηκολούθησε τον δρόμον του κι ευρέθη ανά τους αγρούς (...). Ανελογίζετο και τους οικοτρόφους του. Απερχόμενος δεν έκλεισε την μικράν θύραν της αυλής, αφήνων ούτω αυτοίς την ελευθερίαν να υπάγουν όπου αν ήθελον. Εις τους αγρούς δεν είχαν βαδίσει ούτε εν βέροσιον, και ήκουσε βήματα όπισθέν του. Εστράφη κι εκρότησε τας χείρας εν οργή. Όπισθέν του, με τας κεφαλάς χαμηλωμένας, με την ουράν μεταξύ των σκελών, εβάδιζον ο ίππος του και ο Λύσкас.

– Γυρίστε πίσω! τους εφώναξε με χειρονομίαν απειλής. Τα ζώα εσταμάτησαν, εκυττάχθησαν, κι εκύτταξαν τον Ζότωφ. Ούτος επανάρχισε να βαδίζει, εκείνα τον ηκολούθησαν. Τότε εσταμάτησε και άρχισε να σκέπτεται. Να υπάγη μαζί με αυτά τα ζώα εις της μικροανεψιάς του Γλάσκας, την οποίαν μόλις εγνώριζεν, ήτο αδύνατον πράγμα. Να επιστρέψη, να κλειδώση το άλογον και τον σκύλον, δεν το ήθελε, και δεν θα ηδύνατο να το κατορθώσει, επειδή η μικρά σταύλιος θύρα δεν θα ανθίστατο εις την ασθενεστέραν προσπάθειαν.

– Θα ψοφήσουν στον αχυρώνα! διενόθη ο Ζότωφ. Πρέπει τωόντι να τα πάγω στου Ιγνάτση! (...).

Τα ζώα τελικά θυσιάζονται. Ο γέροντας είχε να επιλέξει ανάμεσα στη δική του πλέον επιβίωση και σε αυτήν των ζώων του. Αν η ανηψιά του τον δεχόταν, σίγουρα δεν θα δεχόταν τους συνοδούς του. Η λύση είναι ο εκδοροσφαγέας Ιγνάτση.

Την ώρα της θυσίας τους θα αποδείξει άλλη μια φορά την αγάπη του προς τους οικόσιτους φίλους του. Είναι αργά όμως για να τους σώσει από

23. Αντ. Παύλοβιτς Τσέχωφ, *Τέσσαρα διηγήματα*, (μετ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης), εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2002, το πρώτο κατά σειράν.

τη μοίρα που τους όρισε εξ ανάγκης προ ολίγου. Αποπειράται να αυτοκτονήσει: «επλησίαζε και αυτός εις το επίξηνον, εις την τράπεζαν εκείνην, κι έτεινε το κρανίον του εις τους κτύπους του ζωογάρτου». Θέλησε να μοιρασθεί μαζί τους την κοινή μοίρα του τέλους, αφού κοινή ήταν η μέχρι τώρα με τα «ζωντανά» του.²⁴ Ο δε Λύσκας επιβεβαίωσε άλλη μια φορά την (αξιωματικού χαρακτήρα) απόφαση ότι στα ζώα μπορούμε να βρούμε αισθήματα που ελλείπουν από τα έλλογα ζώα: «... ο Λύσκας, εις την θέαν του φίλου του νεκρού, ερρίπτετο υλακτών εναντίον του Ιγνάτση, τρίτος κτύπος αντήχει και διέκοπτε τας υλακάς».

Είμαι βέβαιος πλέον ότι ο άνθρωπος της ελληνικής υπαίθρου των παραπάνω ενδεικτικών παραδειγμάτων δεν στερείτο ενός μικρού δέματος σανού για να διαθρέψει δίπλα του, στη γωνία ενός αγρού του, έναν απόμαχο υπέργηρο συν-βιοπαλαιστή του, χάρις στους κόπους του οποίου, επί χρόνον πολύ, συντηρούσε εαυτόν και την οικογένειά του. Πιστεύω πως ο χωρικός επεδείκνυε και σε αυτήν την περίπτωση έναν ωμό ρεαλισμό, διότι (εν πρώτοις) συμβίωνε καθημερινά με τον θάνατο, σπορέας της ζωής ο ίδιος και θεριστής συνάμα, άρα γι' αυτόν ζωή και θάνατος ήταν τα συστατικά μέρη μιας ενότητας.²⁵ Όμως εδώ τίθεται άλλο ζήτημα. Γιατί να καθορίζει βιαίως το τέλος των μέχρι πρότινος συνεργατών του;

Έχω πλέον σχηματίσει την πεποίθηση ότι ο άνθρωπος της υπαίθρου θεωρούσε μεν τη ζωή σεβαστή, αλλά όχι αυταξία αν αυτή δεν υπηρετούσε τον ίδιο και την κοινωνία. Θεωρώ, γενικώς, ότι οι συνθήκες διαβίωσής του, οι δυσπέραβλητες ενίοτε δυσκολίες του είχαν αναπτύξει ένα είδος ωφελιμιστικής / χρησιμοθηρικής ηθικής, μια «εργαλειακή» αντίληψη όχι μόνον για τα ζώα, αλλά για τον συνάνθρωπό του, τον οποίο δεν εξελάμβανε πάντοτε ως μια ατομική αυθύπαρκτη οντότητα, αλλά ως «εξάρτημα» της κοινότητας, προς την οποία εκείνος όφειλε να αποδεικνύεται χρήσιμος (χρειώδης, αναγκαίος), αποδοτικός, δημωφελής.

Ο «παραδοσιακός» άνθρωπος ήταν ανελέητα σκληρός και πραγματιστής (υπό το πρίσμα ενός συγχρόνου / νεωτερικού νοός βεβαίως θεωρημένος), σε πολλές πτυχές του βίου του. Ας θυμηθούμε τη στάση του έναντι κάθε μορφής ετερότητας ή έναντι κάθε κοινωνικά και πνευματικά αδυνάμου (γυναικών, παιδιών, ψυχικά ασθενών, «παρεκκλινόντων» γενικώς, ζώων ²⁶). Όσοι (συνάνθρωποι και άλογα όντα) μπορούν να διαδραματίσουν λυσιτελή ρόλο στην επιβίωση της κοινωνίας, ως χρήσιμα μέλη της,

24. Και ο κινηματογράφος (η πανίσχυρη αυτή πολιτιστική βιομηχανία) έχει ασχοληθεί με την αναπαράσταση της συγκεκριμένης κοινής μοίρας ανθρώπων-ζώων. Βλ. ενδεικτικά την ταινία του Σίντνεϊ Πόλακ *Σκοτώνουν τα άλογα όταν γεράσουν* (1969).

25. Πρβλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική οργάνωση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 2011, σελ. 190.

26. Πρβλ. Μ. Γ. Σέργης, *Αστική Λαογραφία. Αναπαραστάσεις της Αθήνας (1880-1896) στο*

τίθενται υπό την προστασία της. Όσοι, αντιθέτως, τοποθετούνται «εκτός κοινοτικής κανονικότητας», ως αδύναμοι και ευπαθείς, κατ' ουσίαν συνιστούν μια «ανώμαλη» περίπτωση και είτε πρέπει να ενταχθούν βιαίως σε αυτήν για να «προσαρμοσθούν», είτε τους αφανίζει η ίδια (η κοινότης). Συναίσθημα και ευαισθησίες δεν χωρούν. Μού θυμίζουν όλα αυτά τον αρχαίον «αχρείον άνθρωπον», τον οποίο οι συγκαιρινοί του εθεωρούσαν «άχθος αρούρης». Δεν διακρίνω επίσης περιπαικτική ή σκωπτική διάθεση στις αποστροφές σύγχρονων συμπατριωτών μου (μεσηλίκων προς υπερήλικες) του τύπου «ίντα κάθεσαι ιπαχάμω [= εδώ] και δε ξεκουμπίζεσαι, να ησυχάσεις κιόλας». Τουτέστιν, ήλθες, προσέφερες, «άδειασέ μας τη γωνιά» εν όσω ακόμη είσαι υγιής.

Ο «παραδοσιακός» άνθρωπος αγαπούσε τα ζώα του με εντελώς διαφορετικό τρόπο από αυτόν που τα αγαπά ο σύγχρονος αστός. Ο πρώτος εξακολουθούσε να τα θεωρεί κατώτερα όντα και υπηρέτες του, τα μεταξύ τους όρια ήταν σαφέστατα ορισμένα: Όφειλε να τα διατηρεί υγιή, να φροντίζει γι' αυτά ανελλιπώς, να επικαλείται το θείον για την υγεία και τη γονιμότητά τους, διότι απλούστατα τα είχε απόλυτη ανάγκη και τα ήλεγχε. Ήταν χρηστικά εργαλεία του. Ως ζωικό είδος ο ίδιος, αυτοπροσδιοριζόταν με την αντίθεσή του στην ταυτότητα των ζώων. Ζωολάτρης πάντως δεν ήταν. Όσον αφορά δε στις όποιες αναμφισβήτητες (αναγνωρίσιμες από τον ίδιο) πνευματικές τους ιδιότητες, αυτές εξανεμιζόνταν. Φυσικά δεν έλειπαν οι περιπτώσεις που η εκδηλωμένη αμοιβαία αγάπη τους ήταν όντως θαυμαστή. Οι σχετικές αφηγήσεις είναι πάμπολλες.

Η ενασχόληση του ανθρώπου της υπαίθρου με τη γη, η συμβιωτική θαυμάσια σχέση του με τον θάνατο, η ενασχόλησή του με την κτηνοτροφία, τουτέστιν με την απαραίτητη για τη διατροφή του κατανάλωση κρέατος (των τετραπόδων που μόλις πριν εξέθρεφε), η σαφώς οριοθετημένη ανταποδοτικότητα των μεταξύ τους σχέσεων δεν άφηνε περιθώρια «μυθοποίησής» τους. Τα παιδιά του «εξ απαλών ονύχων» εμβαπτίζονταν σε αυτές τις σχέσεις, εμμουντο επί πλέον στη σεξουαλική ζωή (άλλο ζήτημα αυτό, εκτός θέματος).

Η απόφασή του να καθορίζει το τέλος του βίου των γηρασμένων του «ζωντανών» είναι ζήτημα, λοιπόν, εξοικειώσής του με την ιδέα της ολοκλήρωσης του κύκλου της ζωής τους, αλλά και πρακτικό ζήτημα.

Υπάρχει βεβαίως μια ακόμη ερμηνεία, πάντως ρηξικέλευθη, του όλου θέματος: Να εκλάβουμε τη στάση του «παραδοσιακού» ανθρώπου ως επιβίωμα παλαιότερων ιδεών, οι οποίες ίσχυαν στις αρχαϊκές νομαδικές ομάδες. Να θεωρήσουμε, δηλαδή, ότι παραμένει η αρχαϊκή νοοτροπία, η ιδεολογική φόρμα, μια ακόμη ακλόνητη υπερδομή, ενώ έχουν αλλάξει αρ-

δη οι συνθήκες ζωής. Αυτή βεβαίως η υπερδομή ίσχυσε μέχρι το 1960, τουλάχιστον για το Γλινάδο Νάξου, αφού οι νεότεροι, όπως προείπα, συγχωριανοί μου πληροφορητές βδελύσσονται πλέον τέτοια πρακτική.

Αντιθέτως, θεωρώ πως τα ουσιώδη προβλήματα στις σχέσεις ανθρώπου-ζώων στη σύγχρονη Ελλάδα εμφανίστηκαν με τη νόθα (νεότερη, μεταπολεμική) αστικοποίηση, όταν δηλαδή περάσαμε από τον οικοσιτισμό στον μεταοικοσιτισμό (domesticity– postdomesticity), για να χρησιμοποιήσω όρους του Μπούλλιετ.²⁷ Τότε μάλλον θα πρέπει να μεταφέρθηκε κι εδώ ο όρος «ζωόφιλος». Μέχρι τότε ο Έλληνας της επαρχίας και των πρώτων μικρών αστικών κέντρων ήταν φιλόζωος, ειδικά ο πρώτος, όπως προείπα.

Περίπτωση 8, αντί άλλου επιλόγου

Σε ηλικία 67 ετών οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι (εκ του νόμου υποχρεωμένοι) αφυπηρετούν. Τους παρομοιάζω με τα γέρικα ζώα του άρθρου μου. Ουδείς βέβαια πεθαίνει από αιτία ή έλλειψη περίθαλψης. Κάποιοι όμως, είμαι βέβαιος, ότι πεθαίνουν οριστικά «άμα τη αφυπηρετήσει» τους στις συνειδήσεις των μαθητών, των φίλων και των συνεργατών τους... Ουδόλως πάντως απορώ γιατί (ως έχοντες γνώση αυτού του αδήριτου παμπάλαιου νόμου) συνέχισαν κατά την περίοδο της καθηγητικής παντοκρατορίας τους να συμπεριφέρονται όπως τα άγρια θηρία στους ανθρώπους κατά την προϊστορική φάση του κόσμου και όπως κάποιοι άνθρωποι στα δυστυχή τετράποδα κατά τη φάση του οικοσιτισμού και εντεύθεν...

27. Για τους όρους βλ. ενδεικτικά R. Bulliet, *Κυνηγοί, βοσκοί και χάμπουργκερ. Το παρελθόν και το μέλλον των σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και ζώων* (μετ. Ν. Κούρκουλος), Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012, 16 κ.ε.